

РЕЦЕНЗИЯ

на трудовете на доц. д-р Валентин Георгиев Плетнъов
за заемане на академичната длъжност „професор”

Рецензент: Людмила Дончева-Петкова, професор, доктор на историческите науки

На обявения в ДВ (бр. 34/29.04.2011) конкурс за заемане на академичната длъжност „професор” по шифър 05.03.12 – археология (средновековна археология) за нуждите на РИМ-Варна се е явил един кандидат – доц. д-р Валентин Георгиев Плетнъов.

В. Плетнъов е роден на 06.06.1962 г. в гр. Свищов. През 1986 г. завършва история във ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”. Учителства няколко години в Девня и Варна, а през 1990 г. е назначен за уредник (археолог) в Археологическия музей към РИМ -Варна. Следват години на бързо научно и административно израстване. През 2001 г. защитава докторска дисертация на тема: “Керамиката във Варна (XV–XVIII в.)”. Същата година получава научното звание “научен сътрудник I ст.” (главен асистент). През 2001 г. е назначен за завеждащ Археологическия музей към РИМ - Варна, а от 2002 г. е директор на този най-голям наш музей извън София. От 2007 г. е старши научен сътрудник II ст. (доцент). От 1990 г. В. Плетнъов участва в археологически проучвания и разкопки – най-напред като член на екипа, проучващ Преобреженския манастир при Велико Търново, по-късно е ръководител на програмта “АКБ” за Варненска област, от 1995 г. до сега е заместник. ръководител на разкопките на манастира “Караач теке” край Варна, през 2001 – на кастела “Алджа манастир”. Той има щастието да ръководи от 2004 г. един прекрасен за проучване обект – крепостта «Кастрици» – Евксиноград, паметник, богат със своята укрепителна система, с жилищната архитектура, с подвижни материали и особено с многобройните монети, намиращ се на брега на морето, но защитен, поради това, че е в рамките на правителствената резиденция, от иманярски набези.

Според предложения списък в конкурса за професор В. Плетнъов участва с 87 публикации, от които 2 студии, 3 монографии, излезли от печат и една, предадена за печат. Той посочва, че 57 от публикациите и една монография са написани до хабилитирането му през 2007 г. Шест от публикациите са в АОР, за които аз и друг път съм казвала, че са отчети за проведени разкопки, а не същински публикации, 8 работи са под печат, две (№ 28 и 51) са брошури, 9 са в съавторство. Само една статия е на чужд – на английски език (№ 46), излязла в *Archaeologia Bulgarica* през 2005, а съвместната

работа с К. Тотев № 78 е билингва. Тя не е монография, а по-скоро прецизно направен каталог на избрани християнски паметници от Варненския музей. Каталогът „Митове и реалност в античната скулптура”, написан с П. Георгиев, е много приятно четиво, но не е по темата на конкурса. При заемане на академичната длъжност професор се рецензира цялото творчество, което аз ще направя, а не само 21 работи след 2007 г., 8 от които са под печат.

В. Плетнъов е млад, амбициозен, активен проучвател на историческото минало на българските земи и предимно на Варненския район. Той има рядката възможност наскоро след завършване на университета да попадне в един от най-богатите наши музей, където се намират събирани с години, но непубликувани керамични колекции и паметници на металопластиката. Той има и щастието да е при професор Ал. Кузев – един учен, щедър на идеи и на открити, но останали непубликувани паметници и материали, които с удоволствие предоставя на по-младите, като В. Плетнъов.

Както самият В. Плетнъов посочва в авторската справка, проучванията му са насочени „в областта на археологията, историята на Варна, района на Черноморието през Средновековието от края на VI до края на XIV в. Най-общо обхващат три направления – средновековна металопластика (ремъчни накити, църковна утвар), средновековна керамика (битова, османски фаянси, европейски и китайски порцелан, италианска майолика), история и археология на средновековна Варна и района (крепости, пристанища, църковна организация)”.

Значителен брой публикации са свързани с първото направление и говорят за трайния интерес на В. Плетнъов към паметниците на късноантичната и предимно на ранносредновековната металопластика. Въпреки че повечето от тях са написани в годините до хабилитацията, към тези паметници В. Плетнъов има подчертан интерес и се връща винаги, когато в ръцете му попадат нови материали (например статията под № 66 в сборника в памет на Ив. Жандова).

Две студии (№ 1 и 2) в съавторство с В. Павлова и 17 самостоятелни статии са посветени на многобройни паметници, свързани с формите и украсата на средновековните колани – накрайници, апликации, токи. През 80-те години на миналия век в РИМ Варна главно чрез откупвания и дарения постъпват около 1000 ремъчни украси. В двете студии са разгледани 91 накрайника и 866 апликации, изработени предимно от бронз чрез отливане. За съжаление повечето са открити от иманяри и са без точни данни за техния произход. За това с основание датирането на тези предмети е извършено по пътя на съпоставяне с аналогични паметници у нас, от Унгария и Русия. Класификацията е доста сложна – по видове, типове, подтипове, според различия във

формата и украсата, но тъй като видът е самият предмет (в случая накрайници, в други – апликации, в трети – токи и т. н.), поставянето на тази категория при класификацията не е редно. Класификацията за отделните видове трябва да се прави основно по типове и варианти, макар че техният брой е значителен. Авторите с основание отнасят само 15 накрайника към езическия период, като отбелязват, че „укарасените колани не са характерни за българското общество”. Останалите са датирани във втората половина на IX – средата на XI в. Съпоставяйки ги с унгарските и откривайки различия, те отбелязват, че произходът им трябва да се търси в земите на Долен Дунав. От една по-късна статия, публикувана през 1997 г. (№ 8), става ясно, че ремъчните украси във Варненския музей са достигнали внушителната цифра 1500. В тази статия В. Плетньов разглежда някои от вече публикуваните, но и новопостъпилите украси, отнесени към „най-ранните представители на старобългарската метало пластика” – периода VIII–IX в. Статията е ценна, заради опитите за по-точно датиране, заради многобройните аналогии от степите на Евразия, Долен и Среден Дунав и най-вече заради направеният анализ на различните стилове, за техния произход и влиянията на различните ателиета. Убедително е отбелязано, че повечето старобългарски апликации до покръстването са свързани с късноаварския стил от VIII–началото до IX в., но е изтъкнато и, че се наблюдават известни различия в изпълнението на украсата. В друга по-късна работа, излязла през 2000 г. (№ 17), е разгледана българската ремъчна метало пластика от IX – X в. Работата също е ценна, заради това, че са проследени стилове в метало пластиката на народи и култури, оказали влияние при формирането на стила на българските ремъчни украси през IX – X в. Акцентувано е върху огромното влияние на т. нар. „нов византийски стил” в ремъчната метало пластика на българите, като са направени сполучливи паралели с каменната пластика, преславската керамика, миниатюрите. Допуска се, че този стил в долнодунавските земи се развива в края на IX в. Но за мен остава неясно, въпреки Надарево, Новосел и Златар, защо в Плиска ремъчни украси се откриват в пластове от първата половина на XI в., дали този „нов стил” е характерен не за IX–X, а за края на X–XI в., въпреки че във византийски паметници досега не са известни подобни материали ? Публикувани са части от два колана от Шуменско (№ 20) и по-късно други три от Североизточна България (№ 45), които според автора потвърждават факта, че българските колани от X в. са „комплектувани с еднакви или едностилни накити”. Във Варненския музей се намират и оловни ремъчни висулки с изрез, върху които също е обърнато внимание (№ 34). Те са съпоставени с други от нашите земи и са групирани според различията в изображенията. Тъй като са разпространени предимно на Долен Дунав се определят като едни от най-характерните

старобългарски накити от края на VIII–началото на X в. Ценна е и една от първите работи на В. Плетънов „Ремъчни украси от типа Мартиновка” (№ 6), и то не само за това, че се въвеждат в обръщение много важни за нашето ранно средновековие нови ремъчни украси и апликации от типа Мартиновка-Садовец-Кишкьорош, но и заради направените аналогии, за разсъжденията на автора върху сложните въпроси за принадлежността и произхода на тези украси. Трябва обаче да се има предвид, че те не са от VII–VIII, а от втората половина на VI–VII в. и, че се срещат и в славянска среда. В. Плетънов се спира и на рядко намираните по нашите земи апликации, които по форма и украса се свързват със салтовската металоластика (№ 15). Интересни са неговите разсъждения за проникването им в България – контакти между населението на Долен Дунав и носителите на Салтовската култура, за преселници-салтовци, настанени само в североизточните погранични части на Първото българско царство или че са донесени от маджарите при нашествието им през 896 г.

В две работи (№ 44, 46) са разгледани отдавна познатите токи с изображения на животни, като се коментират нови, произхождащи от Варненско и Добричко.. Представени са многобройни аналогии от Мала Азия до Унгария. Посочени са различни мнения за техния произход и производство. С основание е възприето, че се зараждат във византийското изкуство в края на IX и се налагат през X в. Авторът допуска, че са използвани дълго след това, дори до XII в.

Не са пропуснати и предметите, свързани с производство на коланни украси, като бронзовата матрица за изчукване на тънки медни и сребърни апликации, която се свързва с местно византийско ателие, действало до началото на VII в. (№ 4). Вниманието е спряно и върху бронзов модел за коланни апликации (№ 21), а специална статия (№ 39) е посветена на „Производството на коланни гарнитури в ранносредновековна България”. Представени са различни апликации, крайници, токи от олово, които в същност са модели за изработване на коланни гарнитури. Според Плетънов (това мнение той отстоява и в статия № 21) оловните модели са използвани за изработване на гнезда за отливане на бронзови накити в калъпи от глина, като отхвърля моето становище, че това е ставало в каси с леярска пръст. За него „леенето в леярска пръст е бавен и сложен процес, а след всяко отливане е необходимо да се приготвят нови гнезда”. Точно обратното – направата на калъпи от глина е много по-труден и несигурен процес, започващ от прецизното подготвяне на глината, бавното изработване на калъпа, продължителното време за изсъхване, изпичане с реална опасност за напукване и деформиране, което може да го направи негоден още при първата отливка. За разлика от калъпа, касите с леярска пръст се подготвят само за няколко минути и наистина се

разрушават, но новите се правят веднага след това. Препоръчвам на В. Плетньов да посети леярска работилница и вярвам, че ще се убеди колко бързо се извършва процесът на отливане от опитни леяри, особено на дребни предмети. Освен това леярската пръст се използва многократно. С огромния брой с различни изображения накрайници и апликации, ако следваме логиката на Плетньов, би трябвало да се откриват много глинени калъпи, а такива липсват, не се намират при разкопки или изключително рядко. Аз съм се консултирала по тези проблеми с най-добрите специалисти от Института по технология на металите при БАН и от Техническия университет в София. И в наше време никой не прави калъпи от глина, а леенето на дребни предмети става в каси с леярска пръст.

В няколко статии В. Плетньов проследява и други предмети на ранносредновековната металопластика, като двойните печатчета (№ 9) или конични и пирамидални печатчета, единични и двойни (57), от Варненския музей (№ 16), като е категоричен, че не са амулети, а са използвани от „градското население с чисто практическо предназначение – подпечатване на различни стоки и кореспонденция”. Изображенията им (птици, копитни животни, конници, християнски формули) показват, че са местна изработка по византийски образци. Различават се от византийските печати, при които доминират кръстове, светци, религиозни сюжети. Разгледани са (№ 7) и два т. нар. антропо-зооморфни амулета (с човешки и конски глави) от Варненско, които са характерни за земите по средното течение на Днестър. За амулетите от Варненския музей е изказано предположение, че са „свързани или повлияни от Пастирската култура и могат да се датират в VII–VIII в.” (с. 143). В статия под № 12 В. Плетньов се спира и на три фигурки от типа „конник в ход наляво”. Мнението на автора съвпада с моето, изказано много преди това, че конниците не са паметници от езическия период, а са донесени от номадите-печенези в края на X–XI в.

На средновековната металопластика са посветени и публикациите на предмети от Варна и Варненско, имащи отношение към християнската църква – процесийни кръстове, матрица със светци-войни, икони, части от бронзови свещници, но те не са църковна утвар (така е посочено в авторската справка), към която е известно, че принадлежат потири, евхаристични лъжички, копия за нафори и т.н. Това са статии под № 26, 38, 49, 58, като разгледаните в тях предмети са намерили място и в общата с К. Тотев книга, в която в каталожен вид се представени християнските реликви от района от XI–XIV в. (№ 78). Не са пропуснати (№ 24, 31) и оловните капачета за териак, за които В. Плетньов установява, че са фалшификати с дата 1603 г., както и вноса на австрийски ножове и два меча от XV в. от фонда на Варненския музей.

Както вече се посочи, второто направление в творчеството на В. Плетнъов е насочено към изследване на късносредновековната керамика. На битовата керамика от Варна от XV–XVIII в. е посветена неговата докторска дисертация, която три години по-късно (2004 г.) излиза като монография. Части или въпроси, засегнати в дисертацията, са публикувани в статии под № 13, 18, 22, 30, 32, 47, 48. Защитата на дисертацията и излизането на монографията стават възможни благодарение на голямата колекция от над 1000 съда и фрагменти, намиращи се във фонда на Варненския музей. Към тяхното обработване и класифициране В. Плетнъов пристъпва с внимание и интерес и, доколкото знам, всички прецизно направени рисунки с техните профили и орнаменти са дело на автора. Става ясно, че повечето съдове са открити при археологически разкопки във Варна и Варненско и само няколко са извадени от морето или от Варненското езеро. Повечето произлизат от боклучни ями, от които са извадени майоликови, фаянсови, порцеланови, стъклени съдове, лули за чибуци, и които улесняват датирането на битовата керамика. Потърсени са сполучливи аналогии от балканските страни, Северното Черноморие, Централна Европа. В I глава е представена средата, в която са открити съдовете – разгледани са градоустройството и демографския облик на средновековна Варна и промените, които настъпват след завладяването на града от турците. Проследени са археологическите обекти, в които са открити съдовете, както и писмените сведения за производство, търговия и използване на керамичните съдове – търговски, митнически османски документи, пътеписи, данъчни регистри. Всички тези сведения са много важни и са свързани не само с керамиката, но и с историята на Варна през този период. Основна е втора глава – класификация и датировка. Аз бях рецензент на дисертацията на В. Плетнъов и ми се искаше някои от направените бележки по класификацията да се имаха предвид при публикуването на монографията – например осветителните тела (лампи и свещници) са също свързани с домашния бит и не е необходимо отделянето им в друга група. Делението на типове и подтипове е доста сложно. Понякога в един тип са включени съдове с различна форма на тялото (напр. в I тип гърнета са поставени съдове и с овоидно, и с биконично тяло). Според мен, изхождайки и от опита през годините, е по-добре да има повече типове, а да отпаднат подтиповете или някои особености да се отнесат към вариантите. Главите, свързани с украсата и технологията, както и заключението, са много важни, защото показват запазени и след XIV в. традиции, новостите през османския период, промените на формите и декоративните мотиви през десетилетията и столетията, периодите на възход и упадък, характерните особености на варненската керамика от тази на останалите райони.

Не могат да се пропуснат и трите статии за турския фаянс, китайския порцелан и италианска майолика от Варна, които предоставят ценни сведения за вноса на редица скъпи керамични изделия от различни части на Азия и Европа. Представена е паница и части от ранни османски фаянсови съдове (края на XV–началото на XVI в.), произвеждани в Изник, каквито у нас са публикувани единствено в София (№ 27). Фаянсът е намерен в боклучени ями само в християнската част на града, от което авторът прави извода, че съдовете не са били привилегия само за богатите мюсюлмани, а и за заможното християнско население. Публикувани са и шест чашки – китайски порцелан, открити в боклучни ями в т. нар. Гръцка махала на Варна (№ 42). С помощта на аналогии и на „императорската марка” на дъното на една от чашите, те са датирани през XVII–XVIII в. Много ценна е колекцията и от майоликови кани и блюда и многобройни фрагменти, изработвани през дълъг период от време (XIV–XVII в.) в Италия (№ 43). Допуска се, че повечето съдове са произведени в Тоскана, а едно голямо блюдо – във Венеция. По въпроса за пътищата на доставяне се изказани различни предположения. В статията под № 30 са представени панички и чаши със сграфито украса от Варна, открити в ями с османски фаянс от XVII в. Сполучливите паралели с подобни съдове от Коринт и Солун са основание авторът да допусне, че са внос от „старите византийски центрове”, запазили производството си и през османския период.

Третият кръг проблеми, които привличат, и с които се занимава В. Плетньов, са свързани с историята и археологията на българското Черноморие. На тези проблеми са посветени повечето от трудовете около и особено след хабилитирането му през 2007 г. Най-много внимание е отделено на района на Варна от края на VI до края на X в. В няколко статии (№ 65, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75), в излязлата през 2008 г. монография (№ 64) и в следващата, която е под печат (№ 76), се коментират и застъпват редица въпроси. Монографията от 2008 г. заслужава най-голямо внимание, тъй като в нея е събрано всичко. Много внимание, с много известни данни от изворите, от публикации на автори като Д. Ил. Димитров, от археологическите проучвания, от монетите е проследено състоянието на района и варварските нашествия от VI в. до неговата разруха през първите две десетилетия на VII в. С повечето от постановките и с фактите, на които се опира В. Плетньов, аз съм съгласна, особено що се отнася до обезлюдяването на района, тълкуването на името Варна, както и, че няма данни за масирано славянско присъствие през VII в. не само във Варненския район, но и във вътрешността на бившата провинция Скития. Във връзка със славяните, установявам известни несъответствия и обърквания между културата на ранните групи, настанени като федерати в края на VI–началото на VII в., носители на керамика тип Пенковка и Прага-Корчак (те не създават селищата при

Попина, Гарван, Сребърна и т.н.), и по-късните (от втората половина – края на VII в.) с керамика, еквивалент на северомолдовската Хлинча I, които през втората половина на VII–VIII в. създават селища и некрополи (Попина, Гарван и т.н.). За тях трябваше да се видят статиите на Ст. Ангелова и на Р. Колева. Що се отнася до прабългарите, вярно е, че те са преобладавали в района, но на с. 103 в монографията В. Плетнъв пише: „За съжаление за сега няма открити следи от пребиваването на българите в Малка Скития и Долна Мизия в края на VII в. и първите десетилетия на VIII в.” Напротив, точно в този район не само следите, но и наличието на постоянни селища и некрополи, говорят за тяхното присъствие. Проучванията в Топола още преди 15–16 години, новите данни с намирането на арабския дирхем, проучванията в некропола при Балчик с ранните токи опровергават това мнение. Това не са сведения само от последните разкопки, а наличието на постоянни некрополи говори за уседнало население. Прави впечатление, че В. Плетнъв се е увлякъл и като че ли цялата монография е антитеза на тезите на П. Георгиев. Единственото нещо, с което се съгласява с П. Георгиев е за културата на колела, теза, с която не съм съгласна. Защото с нищо не е доказвано т. нар. куренен тип номадизъм. На с. 73 упреква Т. Чобанов, че приема мнението на П. Георгиев за запазването и използването на римската крепостна стена на Одесос и „свързания” с нея Аспарухов вал, като отбелязва „една в голяма степен грешна в основата си теза, може да предизвика по-следващи грешни изводи от други автори”. Същият упрек отправям към В. Плетнъв, който на с. 34 се е предоверил и използвал плана със зигзагообразните крепостни стени на Дръстър от Г. Атанасов. Досега няма достоверни археологически данни за такива кули и подобно развитие на крепостната стена и затова В. Плетнъв би трябвало да се допита до дългогодишните проучватели и техните публикации.

Тъй като монографията е посветена на Варна през VII–X в., и тъй като откритите паметници от този период са малко, е необходимо да се отдели по-голямо внимание на археологическия материал – например на некропола в кв. Трошево. За съжаление този най-голям наш ранносредновековен некропол с 783 гроба остана непубликуван, а беглите анотации повдигат много, много въпроси. План досега не ни е известен и аз питам: дали езическите гробове с изгаряне са териториално обособени от християнските, както е при некрополите Долни Луковит и Галиче в Северозападна България. Защото повечето от известните и по-добре проучени биритуални некрополи показват, че след приемане на християнството са бързо, като че ли задължително изоставени и християнски некрополи възникват на други места. Не мога да си представя кремации върху християнски гробове и затова задавам въпроса: дали част от гробовете със западна ориентация не са езически и тогава върху тях е възможно да има гробове с

кремации, още повече, че се споменава за дълбоко вкопани гробове с керамични съдове. Може би съм пропуснала, но аз не знам кой и кога е проучвал некропола при „Пивоварния завод Одесос“. Не са публикувани нито гробове, нито отритите в тях материали, а ми се искаше такива да бяха показани. Във връзка с биритуалните некрополи в монографията под печат е написано „Най-вероятно тези некрополи от края на VIII–началото на IX в. са оставени от население в напреднал стадий на смесване“. За него „смесените некрополи“ принадлежат на славяни – (гробовете с изгаряния) и на прабългари (с полагания), но се знае, че има и други мнения.

Както става ясно този необходима монография повдига много, а и други въпроси. Похвално е, че В. Плетньов се е заел с написването на такъв отговорен труд, но може би трябваше да се посъветва с повече специалисти, работещи по проблеми на ранното средновековие, не само защото той проучва по-късни паметници, но и защото за всички нас въпросите са много и трудно разрешими.

В. Плетньов е активен проучвател и изследовател на Варненското пристанище през средновековието и на т. нар. от него сателитни пристани във Варненския залив – Росико, Галата, Кастрици. През 2005 г. северно от римските терми той открива и публикува данни за неизвестна крепостна стена във Варна, чието изграждане поставя във втората половина на XI в. По повод на тази стена аз си задавам въпроса дали не е изградена в края на X–началото на XI в., както по това време са извършени поправки и строежи в Плиска, а след това започват набезите и настаняването на печенезите в тема Паристрион. Втората половина на XI в. е тежък период за Византия и изграждането на крепостна стена е малко вероятно. Правдоподобно изглежда мнението му, че тази стена е разрушена от цар Калоян през 1201 г., а издигнатата през втората половина на XIII в. е просъществувала до 1830 г.

През последния период между хабилитирането през 2007 г. и настоящия конкурс, В. Плетньов отделя внимание на извори, паметници, събития и личности предимно от времето на Второто българско царство. В няколко публикации (№ 60, 61, 62, 63, 76 77) е проследено развитието на града, на Варненската митрополия, на варненските митрополити, като са използвани различни писмени данни. Особено важна е статията „Средновековна Варна (XIII–началото на XV в.), в която подробно с убедителни данни е проследено развитието на града не само от XIII, но и от средата на XI в., събитията през XII в. и при Цар Калоян в самото начало на XIII в., търговските връзки на Варна с италианските републики от края на XIII до средата на XV в. и т.н., сключването на търговско-политическия договор с Венеция от цар Иван Александър, създаването на венецианско консулство и ложа, събитията през 1366 г., когато пред стените на града се

появяват галерите на западните рицари, водени от граф Амадей VI и т.н. до края на XIV в., когато градът е опустошен от татарите, завладяването му от турците, битката през 1444 г., когато е разгромена рицарската армия на крал Владислав III Ягело.

Представената в ръкопис монография „Средновековна Варна. Събития, личности, паметници и документи (VII–XIV век” авторът определя „като свързващо звено” между двете по-подробни части – Варна от VII до X в. и Варна от XI до началото на XV в. Тя повтаря много от казаното в първата монография и в някои статии, но ще стане удобен справочник с това, че в нея е събрано всичко – писмени извори, договори, документи, личности, археологически данни, мнения, отнасящи се до Варна и нейния район през дългия период от VI до края на XIV в.

В заключение: изследванията на доц. д-р В. Плетнъов върху паметници на ранносредновековната металопластика, късносредновековната керамика, историята на Варна, върху пристанища, крепости, манастири са важни приноси за историческата и археологическа наука. Може да се каже, че без намесата на В. Плетнъов редица паметници на металопластиката и на късносредновековната керамика щяха да останат непознати за науката, да стоят още във фондовете на Варненския музей. Направените от мен бележки са повече съвети, препоръки, разсъждения, въпроси, на някои от които и аз се опитвам да отговоря. Трябва да се посочи и голямата ангажираност на В. Плетнъов – той е директор на РИМ-Варна, участва в множество проекти, програми, експертни съвети, медийни изяви, редколегии, в подготовката и реализациите на изложби у нас и в чужбина. Чел е лекции (1995–2000 г.) във ВСУ «Черноризец Храбър», а от 2009 г. е хоноруван доцент във ВТУ «Св. св Кирил и Методий». С една дума развива огромна, дори непосилна дейност.

Като имам предвид всичко това препоръчам на членовете на научното жури да предложат на Научния съвет на Националния археологически институт с музей при БАН и той да реши доц. д-р Валентин Георгиев Плетнъов да заеме академичната длъжност „професор”.

9.12.2011 г.

Рецензент:

/проф. д.и.н. Л. Дончева/